

===== Varga Krisztián =====

/// Magyar anarchisták a spanyol polgárháborúban, 1936–1939

1. rész

A spanyol polgárháború külföldi önkénteseiről legtöbbször a nagyhírű Nemzetközi Brigádok jutnak eszünkbe. A köztársaság megsegítésére érkezett internacionalisták története külön fejezetet alkot a spanyol polgárháborúról szóló szakirodalomban, megannyi könyv, tanulmány, újságcikk vagy filmfelvétel tanúskodik az eseményekben játszott szerepükről. A Nemzetközi Brigádokban szolgáló magyarokról is számos publicisztika látott napvilágot, de az már egyáltalán nem köztudott, hogy honfitársaink nemcsak itt, hanem más köztársasági alakulatokban is harcoltak.

Az alábbi értekezés azokról a magyar önkéntesekről szól, akik nem a Nemzetközi Brigádokat, hanem az anarchisták milíciáját választották. Mivel nem szerepelnek az igen gazdag hazai „spanyolos” szakirodalomban, történetüket teljes ismeretlenség övezi, és csupán néhány idegen nyelvű kutatómunkában találkozni velük. Tanulmányom nagy részében olyan, a spanyol polgárháborúban harcoló külföldi anarchista önkéntesekkel kapcsolatos forrásokra (könyvek, tanulmányok, folyóiratcikkek, visszaemlékezések stb.) támaszkodom, amelyek fontos adalékokkal szolgálnak az anarchistákhoz csatlakozott magyarok spanyolországi tevékenységéről, és segítenek elhelyezni őket a polgárháború bonyolult politikai és katonai szövedékében. Tanulmányom másik részét azok a levéltári források képezik, amelyek a magyar anarchisták közvetlen részvételéről és a spanyol anarchista mozgalomban betöltött szerepükről szólnak. Ezeket a primer forrásokat – tudomásom szerint – még nem publikáltak vagy használtak fel magyar nyelvű tudományos kutatómunka megírásához.

A spanyol polgárháború külföldi anarchista önkénteseiről számos idegennyelvű történettudományos feldolgozás készült az elmúlt évtizedekben. Mégis, ezek az önkéntesek összességében jóval kevesebb figyelmet kaptak, mint a Nemzetközi Brigádok tagjai, és a legutóbbi időkhöz a köztársasági oldal emlékezetpolitikája is meg lehetőségen mostohán bánt velük. Éppen ezért – noha rengeteg dolgot tudunk már róluk – számos kérdés merül fel a kilétükkel, származásukkal, nemzeti és osztály-

hovatartozásukkal, motivációikkal, politikai szerepvállalásukkal és a polgárháború utáni sorsukkal kapcsolatban.

A spanyol polgárháborúban részt vett magyar anarchista önkéntesek története szervesen beilleszthető a külföldi anarchisták és a nemzetköziek más csoportjairól szóló elbeszélésekbe. Annál is inkább, mert a Nemzetközi Brigádok magyar tagjai és a spanyol anarchisták mellett küzdő honfitársaink között nem kevés személyi átfedés és metszéspont létezik. A róluk szóló kutatási eredmények közzététele feltárja a korábban elhallgatott vagy pusztán nem ismert magyar anarchista önkéntesek szerepét, és hozzájárul ahhoz, hogy szerteágazóbb és színesebb képet kapjunk a spanyol polgárháború internacionalista harcosairól.

= = A spanyol polgárháború és a külföld intervenciója

Amikor 1936. július 17-én a spanyol-marokkói Melilla városának helyi őrsége fellázadt a köztársasági kormány ellen, senki sem sejtette, hogy az eseményekből egy hosszan tartó véres világkonfliktus következik. A lázadás sokak szemében csak a 19. század óta ismétlődő rendszerességgel bekövetkező *pronunciamentók* (katonai államcsínyek) egyikének tűnt, ezért sok kortárs számára nem okozott meglepetést.¹ A hagyományosnak mondható forogatókönyvet azonban két tényező is felülírta: a külföldiek beavatkozása és a népi ellenállás.

A katonai lázadás híre világszerte hamar elterjedt, maga után vonva az idegen hatalmak intervencióját. A beavatkozást elsősorban az indokolta, hogy a gyors lefolyásúnak szánt fegyveres puccs egy elhúzódó polgárháborúvá terebélyesedett, amit a külföldi nagyhatalmak megpróbáltak saját javukra kiaknázni. Geopolitikai helyzetéből adódóan az ország az imperialista versenyfutás terepévé vált, ami előre vetítette egy újabb világháború kitörésének fenyegető rémét. Az agresszív expanziót folytató náci Németország és a fasiszta Olaszország a legmodernebb fegyverekkel és jelentős létszámú reguláris katonasággal támogatta a pártütő tábornokokat, míg a köztársaságiak a nyugati demokráciákhoz fordultak segítségért. Nagy-Britannia, Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok azonban – félve a nagyhatalmi *status quo* megbomlásától és egy második Nagy Háború kitörésétől, illetve az amerikaiak esetében az európai ügyektől való hagyományos távolságtartásuk miatt – tartózkodtak a köztársaság megsegítésétől, és a be nem avatkozási politika szószólóivá váltak. A Spanyol Köztársaságot egyedül Mexikó és a Szovjetunió igyekezett fegyverekkel és hadianyaggal ellátni.²

Az egyes országok hivatalos be nem avatkozásán (vagy nem hivatalos beavatkozásán) túl a spanyol események komoly hatást gyakoroltak az aktívan politizáló nemzetközi közvéleményre is. A háború mozgósító ereje átlépte az országhatáro-

1 = = Constante, 1977: 9.; Haraszti, 1981: 186.; Beevor, 2002: 103.; Ormos, 2019: 321.; Saña, 2001: 32–33.

2 = = Beevor, 2002: 230–246.

kat, és külföldi önkéntesek tömegeit vonzotta az Ibériai-félszigetre. Ez a jelenség a spanyolországi ütközetet az 1914–1945 között lezajlott európai polgárháborúk szerves részévé tette.³ A spanyol polgárháborút is magában foglaló nagy európai polgárháború aspektusa – ha nem is ad minden lényeges kérdésre magyarázatot – kellőképpen megvilágítja a nemzetközi önkéntesek szerepét. Az 1936–1939 között megívott spanyolországi csata összekapcsolta a különböző országok politikai mozgalmait, és „harci zarándokútra” készítetett sok ezer militáns civilt. Winston Churchill őket nevezte gúnyosan „fegyveres turistáknak”.⁴

Rengeteg oka lehetett annak, hogy valaki önként beállt valamelyik spanyol milíciába. A munkanélküliségtől való menekülés, az anyagi haszonnal kecsegtető egyéni vagy csoportos elhatározás, vagy az eszmék fűtötte romantikus idealizmus ugyanúgy szerepet játszott benne, mint más egyéb személyes okok. Az európai történelemben lezajlott számtalan háború bővelkedik idegen országból származó zsoldosokban, és az Ibériai-félszigeten is komoly hagyományai voltak a külhoni „erőszaktechnikusoknak”.⁵ Pénz, kaland, „egzisztenciális kényszer” vagy az unalmassá váló polgári lét mind-mind hozzájárulhatott ahhoz, hogy valaki részt vegyen a spanyol polgárháborúban.

Mindazonáltal a többség számára ez a konfliktus elsősorban ideológiai-világéleti összecsapás volt, a szemben álló feleket áthatotta az ügyük igazába vetett mély politikai meggyőződés. Közülük sokan voltak, akik a kényszerű emigrációból felocsúdva tenni akarásukat próbálták átültetni Hispániába, másokat otthonról hajtott az „ideológiai utazás harci vágya”, és nem volt ritka az sem, hogy ezek a külföldiek a frontvonalon saját honfitársaikkal kerültek szembe. Nekik a spanyolországi háború a hazájukban már korábban elkezdett harc folytatását jelentette, újabb színteret adva az egymást keresztező politikai mozgalmak összecsapásainak és az európai polgárháborúknak.⁶ Akik így gondolkodtak, azok mindannyian az ideáljaik megvalósítása/megvédése érdekében mentek harcolni Spanyolországba. Tették ezt annak ellenére, hogy nagy részük nem ismerte a célország történelmét, nyelvét, politikai-kulturális hagyományait, és fogalmuk sem volt a háború valós okairól.⁷

Nagyjából 180-190 000 külföldi harcolt Franco tábornok seregében. Fele részük nem számított önkéntesnek, mert Hitler és Mussolini küldte őket Spanyolországba, vagy marokkói „zsoldos” volt. Ez utóbbiak közül sokakat a megélhetési vágy/kény-

3 = = A spanyol konfliktus európai polgárháborús interpretációjáról lásd: Othen, 2013: 1–8.; Adamthwaite, 2009; Payne, 2011; Traverso, 2016.

4 = = Churchill, 1939: 76.

5 = = Beevor, 2002: 230–231.

6 = = A 19–20. századi háborúk külföldi önkénteseinek történetét kutató Nir Arielli a határokon átnyúló militáns „civil” mobilizációt „transznacionális háborús önkéntességnek”, míg a saját országuk politikai rendszere ellen idegen földön harcoló aktivistákat a „helyettesítő konfliktus önkénteseinek” nevezi. Arielli, 2017: 95.

7 = = Durgan, 1999; Othen, 2013: 75–76.; Brodie, 2021: 35.

szer hajtott a nacionalisták táborába, viszont egy kisebbségük vallási alapon, az „ateista vörösök” elleni szent háborút, dzsihádöt hirdetve vonult Francóval Madrid alá. Antikommunista keresztes hadjáratként fogták fel az eseményeket azok a külföldi önkéntesek is, akik a politikai kereszténység uralta országokból érkeztek és különféle jobboldali-szélsőjobboldali pártok és csoportok aktivistái voltak. Legtöbbjük keresztényi kötelességének tartotta a Francóhoz történő csatlakozást, és csupán egy kis részük tekintette példaképének Hitlert és Mussolinét.⁸

A másik oldalon sem számított mindenki önként jelentkezőnek. Azok a mexikói és szovjet tisztek, akiket „tanácsadóként” vezényeltek az újjászervezett Spanyol Köztársasági Néphadsereghez vagy más egyéb állami és pártszervekhez, kormányaik politikai utasításainak megfelelően cselekedtek. Számuk 2–3000 között lehetett.⁹ Mivel a nyugati hatalmak nem mozdították a kisujjukat sem a köztársaságért, a támogatás terén monopolhelyzetbe került Szovjetunió messzemenően kihasználta a spanyol kormány szorult helyzetét. Sztálin felismerte a háborúban rejlő politikai lehetőségeket és az internacionalista segítségnyújtásért cserébe fokozatosan ráerőltette akarát a köztársaságiakra. A szovjet diktátor legfőbb törekvése a Franciaországgal és Nagy-Britanniával történő szövetség megkötése volt, amihez a spanyol háború csak eszközül szolgált.¹⁰ Imperialista céljait azonban gondosan elrejtette a nemzetközi antifasiszta szolidaritás álarca mögé. A Kommunista Internacionálé (Komintern) a „fasizmus elleni harc” jelszavával, hatalmas sajtókampány kíséretében mozgósította a világ kommunista és baloldali érzelmű önkénteseinek tízezreit. A legfrissebb kutatások szerint hatvanöt országból, mintegy 35–40 000 külföldi kelt útra, hogy a köztársaságért harcoljon.¹¹ A Komintern felhívásának eredményeképpen körülbelül 32 000 ember választotta a Nemzetközi Brigádokat, míg tőlük függetlenül nagyjából 5000 internacionalista szolgált az anarchoszindikalista-anarchista CNT (*Conderedación Nacional del Trabajo*, Országos Munkakonföderáció) és FAI (*Federación Anarquista de Iberica*, Ibériai Anarchista Szövetség), valamint a libertárius-marxista POUM (*Partido Obrero de Unificación Marxista*, Marxista Munkásgyeség Pártja) milíciáiban.¹²

Bár valamennyi politikai irányzatnak voltak külföldi kapcsolatai, a konfliktusban részt vett köztársasági és nacionalista pártok többsége általában idegenkedett a külföldiek jelenlététől. Mindkét táboron belül komoly versengés folyt a hatalomért, ezért az egyes pártok eleve bizalmatlanul tekintettek a riválisokhoz csatlakozó „nemzetköziesekre”. Az ellenforradalmi lázadásban meghatározó szerepet játszó tradícionalistákhoz (karlisták) a katolikus és ortodox keresztény országokból érkező mo-

8 == Othen, 2013: 4–6, 261–263.

9 == Krivickij, 2000: 138.; Nava, 2014: 20.

10 == Alexander, 1999/I: 18–19.; Krivickij, 2000: 144–146.; Beevor, 2002: 532.

11 == Tremlett, 2020.

12 == Durgan, 1999.

dern kori „keresztes lovagok” és royalista „gavallérok” csatlakoztak, míg a *Falange Española*val (falangisták) a fasiszta/nemzetiszocialista típusú szélsőjobboldali pártok militánsai szimpatizáltak.¹³ Franco azonban ellenezte a nacionalista oldal külföldi „önkéntesimportját”, mert egyrészt monopolizálni akarta a nemzetközi támogatást, másrészt a háborút az „igaz spanyol ügy” érdekében saját erőből akarta megnyerni. Ugyanakkor tisztában volt azzal is, hogy a győzelem kivívásához elengedhetetlenül szüksége van a legmodernebb német és olasz fegyverekre, ezért szövetségeiről nem mondhatott le.¹⁴

A francóistákkal ellentétben a Komintern irányította kommunisták óriási kampányt folytattak azért, hogy minél többen induljanak harcba a Spanyol Köztársaságért. A III. Internacionáléval élesen szemben álló „heterodox” kommunista irányzatok, a POUM és a trockisták ebben egyetértettek a sztálinistákkal, és hasonló felhívásokat fogalmaztak meg a nemzetközi proletariátus számára, de sem a szocialisták, sem pedig az anarchisták nem segítették elő, hogy külföldi szimpatizánsaik Spanyolországba jöjjenek.¹⁵ Ennek oka mindenekelőtt az volt, hogy a népi ellenállás gerincét alkotó szocialista és anarchista szakszervezeteknek nem önkéntesekre, hanem fegyverekre volt szüksége. Főleg a spanyol földön meghatározó anarchisták ódzkodtak ettől, mert – a későbbi fejlemények ismeretében nem éppen alaptalanul – attól tartottak, hogy a külföldi intervenció aláássa a megszerzett pozícióikat.¹⁶ A kommunistákkal, szocialistákkal vagy a nacionalistákkal ellentétben az anarchistáknak külföldön nem voltak befolyásos támogatóik, hivatalos körök, kormányzati szereplők nem szimpatizáltak velük. A különböző országok anarchoszindikalista szakszervezeteit összefogó Nemzetközi Munkásszövetség (*International Workers Association, IWA*) és a spanyol anarchisták által felállított transznacionális segélyszervezet, a Nemzetközi Antifasiszta Szolidaritás (*Solidaridad Internacional Antifascista, SIA*) szűkös anyagi erőforrásaik miatt csupán elenyésző mértékben, gyűjtések, adományok, segélyek és némi pénzügyi tranzakció formájában tudták támogatni spanyolországi eszmetársaikat. A győzelem kivívásához szükséges modern, ütőképes fegyverek megvásárlását kizárólag ezekből a forrásokból azonban nem tudták fedezni, mivel azokat a „piacról” kellett beszerezni jelentős összegekért cserébe, esetleg illegális úton, titkos akciók, forradalmi kisajátítások (exproporációk) révén.¹⁷

A köztársasági oldal külföldi intervenciójának igazi nyertese a Spanyolországi Kommunista Párt (*Partido Comunista de España, PCE*) és katalán „népfrontos” szövetségese, a Katalónia Egyesült Szocialista Pártja (*Partit Socialista Unificat de Catalunya, PSUC*) lett. A háború előtt nem túl jelentős tömegbefolyással bíró, moszkvai

13 == Othen, 2013: 203.; Berry, 1989.

14 == Othen, 2013: 189, 193.

15 == Mugnai, 2010: 12.

16 == Uo. 14.; Berneri–Mitz, 1978: 91–92.

17 == Alexander, 1999/II: 1135, 1150–1154.; Gómez, 2018: 13.

(akkor éppen népfrontos) vonalat képviselő kommunisták – eltökéltségük és szervezettségük, valamint a Szovjetunió és a Komintern hathatós támogatásának köszönhetően – a köztársaság legerősebb politikai szereplőivé váltak.¹⁸ A Nemzetközi Brigádokban harcoló külföldiek relatív többsége is valamelyik ország kommunista pártjának volt a tagja, ennél azonban sokkalta többet nyomott a latba, hogy a szovjet fegyverszállítmányok szinte kizárólag a PCE–PSUC hadi és politikai pozícióit erősítették.¹⁹ A német–olasz, valamint a szovjet hadi/politikai segítségnyújtás és a demokratikus hatalmak „nemtörődömsége” fokozatosan megváltoztatta a háború jellegét és átrendezte mindkét oldal belső erőviszonyait.

= = = A forradalom idegenlégiósai

A spanyol köztársasági kormány hivatalos propagandája szerint – összhangban a Komintern népfront-stratégiájával – a katonai lázadást a demokráciához lojális fegyveres alakulatok verték le, és a külföldi internacionalisták azért jöttek Spanyolországba, hogy ezt a demokráciát megvédjék a rátámadó nemzetközi fasizmustól.²⁰ Ez a narratíva azonban nem felelt meg a valóságnak. A nacionalista tábornokok és ellenforradalmár támogatóik győzelmét nem a megbénult köztársasági kormány, hanem a felfegyverkezett nép hiúsította meg. 1936. július 19-től egy elementáris erejű forradalom bontakozott ki Spanyolország-szerte, amelynek fő erejét a szocialista UGT (*Union General de Trabajadores*, Általános Munkásszövetség) és az anarcho-szindikalista CNT adták. Néhány köztársasághű fegyveres egységgel együtt e több milliós támogatottságú szakszervezeti szövetségek aktivistái verték vissza a lázadó katonaságot Madridban, Valenciában és Barcelonában. A népi milicisták viszont nem a polgári parlamentáris demokráciáért és annak tehetetlen kormányáért ontották vérüket.²¹ Társadalmi forradalmat akartak, egy olyan radikális változást, amely megszünteti az elnyomó hierarchikus államszervezetet és a kizsákmányoló kapitalista rendszert. Az ellenállás motorja a *movimiento libertario*, vagyis a spanyolországi anarchista mozgalom volt.²²

Az 1930-as években Spanyolországban létezett a világ legerősebb libertárius mozgalma. Az anarchisták itt valódi tömegtámogatottságot tudtak maguk mögött, meghaladva a marxista szociáldemokrata és kommunista pártok taglétszámát. Szer-

18 = = Krivickij, 2000: 147.

19 = = Durgan, 1999; Beevor, 2002: 259.

20 = = Orwell, 1989: 61.; Guérin, 1991: 432.

21 = = Orwell, 1989: 63.

22 = = A *movimiento libertario* a korabeli Spanyolország valamennyi anarchista irányzatának és szervezetének közös elnevezése volt. Ennek megfelelően tanulmányomban a jelzők nélküli libertárius terminológia alatt a három legjelentősebb anarchista áramlat, a kollektivisták-kommunista, az individualista és az anarcho-szindikalista csoportok és szervezetek összeségét értem. A spanyolországi anarchizmusról bővebben: Alexander, 1999/I: 68–103.

vezettségük és nemzetközi kapcsolataik azonban jócskán elmaradtak a rivális munkáspártok politikai hatékonyságától. A társadalom mélyéből táplálkozó forradalmi eltökéltségük, a lázadás szellemének „türelmetlensége” céljaik eléréséhez hatalmas lendületet adott, de egyszersmind a mozgalom gyengeségének egyik oka is volt.²³

A spanyolokhoz hasonlóan a külföldi önkéntesek többsége is forradalomként fogta fel a polgárháborút. Még a Komintern-kommunisták közül is jó néhányan meg voltak arról győződve, hogy Spanyolországban megismétlődhetnek a két évtizeddel korábbi orosz forradalom dicsőséges pillanatai.²⁴ Mindazonáltal a legtöbb nemzetközi brigádos elfogadta az antifasiszta harc hivatalos, „egységfrontos” narratíváját, és a háborút előbbre valónak tartotta a forradalomnál, türelmesen várva arra, hogy a fasiszmus legyőzése után a proletárrevolúció is elérkezzen.

A POUM milíciájához vagy az anarchistákhoz csatlakozó internacionalisták túlnyomó többségét azonban kifejezetten a forradalom győzelmének reménye vitte Hispániába. Bár kétségtelen, hogy harcukban fontos szerepet kapott az antifasiszmus, legfőbb mozgatórugójuk mégiscsak az a szociális revolúció volt, melynek beteljesülését forradalmárok generációi várták már a 18. század vége óta.²⁵ Ahogy egyikük fogalmazott, a „háború egyszerre jelentette a fasiszmus elleni harcot és a forradalmi (antikapitalista és antifeudális) küzdelmet”.²⁶ A POUM és a CNT-FAI külföldi önkéntesei – csakúgy, mint a „bennszülött” milicisták nagy tömegei – nem egy jövőbeli, hanem egy nagyon is létező forradalomban akarták valóra váltani az uralom- és kizsákmányolásmentes társadalom évszázados ígérését. Motivációik között a köztársaság vagy a „demokrácia” megvédése csak annyiban szerepelt, amennyiben azt az antifasiszta összefogás körülményei rájuk kényszerítették.²⁷

Internationalista forradalmárok a spanyol polgárháború előtt is aktív részesei voltak számos korábbi világeseménynek. Az 1871-es párizsi kommün barikádharcában ugyanúgy találkozni velük, mint az 1910-es évek mexikói, orosz, magyar és német forradalmaiban.²⁸ A háború kirobbanása előtt már Spanyolországban élő emigráns forradalmárok százai (főleg német és olasz anarchisták és kommunisták) azonnal bekapcsolódtak a harcokba. Azok az amatőr sportolók is így tettek, akik a Barcelonában rendezni tervezett – majd a katonai államcsíny miatt elmaradt – Népi Olimpiai Játékokra érkeztek. A berlini olimpia ellen meghirdetett „alternatív” nemzetközi verseny résztvevői közül mintegy kétszázan léptek be a népi milíciákba.²⁹

23 == Harsányi, 2000: 74–94.

24 == Haraszti, 1981: 194.; Voros, 1961: 283.; Durgan, 1999.

25 == IISH PE-41A.1 Magyarajkú antifasiszták kiáltványa, d. n. 38. Vö. Balázs, 2020: 15–18.; Haskó, 2000: 17, 23.; Alexander, 1999/I: 69–72.; Boragina, 2017: 23–24, 26.

26 == Kjelsø, 1977.

27 == Zimmer, 2016: 20.

28 == Balázs, 2020: 123–124, 198–199.; Horváth, 2000: 211.; Jemnitz, 2000: 155.; Hetés, 1979: 57.

29 == Nelles, 1976: 11.; Durgan, 1999.

Az első külföldiek zöme az anarchista mozgalom valamelyik irányzatához tartozott. „Szervezettek és szervezetlenek, tiszta anarchisták, mindenféle jelző nélkül, akik mindig is jelen voltak a szakszervezetekben, most mindannyian egy közös cél érdekében indultak harcba, amely hirtelenjében elsimította az egyes irányzatok közötti nézeteltéréseket” – emlékszik vissza a spanyol háborút megjárt olasz forradalmár, Umberto Marzocchi.³⁰ Az utcai harcok után néhány nappal, 1936. július 28-án befutott Barcelonába két vonatszerelvény, rajta 600 száműzött spanyol, olasz és francia önkéntessel. Csatlakozásukat kitörő lelkesedéssel fogadták a CNT–FAI milíciáiban. Habár a külföldiek legnagyobb része 1936 nyarán az anarchistákat erősítette, az első kontingensek között a nemzetközi kommunista mozgalom „disszidens” és „moszkovita” ágai, valamint más pártokhoz tartozó antifasiszták is képviseltették magukat. Hozzávetőlegesen 1000–1500 külhoni önkéntes érkezett Katalóniába a polgárháború első heteiben.³¹ A nemzetközi szakirodalom adatai szerint legalább huszonnyolc országból mintegy 3000–3500 külföldi anarchista fordult meg Spanyolországban a polgárháború három éve alatt.³² Nagy részük a fronton harcolt, de jelentékeny hányaduk vállalt békés feladatokat a hátsóországban, az oktatás, a kultúra és a propaganda különböző területein vagy a kollektivizált ipari és mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Ezek a tevékenységek ugyanúgy hozzátartoztak a forradalmi önkéntességhez, mint a lövészárkok-háború harcai.

A CNT–FAI milíciájához csatlakozott külföldiek jelentős hányada rokonszenvezett a spanyolországi libertárius mozgalom „ultraíval”. Őket hívták „irányíthatatlanoknak” (vagy „ellenőrizhetetleneknek”, *incontrolables*), mert cselekedeteiket a forradalmi ösztönösség vezérelte, és nem akartak engedelmeskedni semmilyen kormányzati tekintélynek. A pejoratív jelző nem jelentett egységes politikai irányvonalat, mindenki megkaphatta, aki „forradalmi alapon” bírálta a népfrentkormány intézkedéseit, legyen az katonai vakfegyelmet ellenző milicista, az államtól elszakadni vágyó libertárius faluközösség lakója, törvénytelen (értsd: engedély nélküli) rekvirálásokat és gyilkosságokat elkövető külvárosi suhanc vagy éppen az anarchizmus ideáihoz túlzottan ragaszkodó idegen önkéntesek. De közülük kerültek ki azok is, akik „átláttak a szitán”, és a POUM-mal egyetemben rámutattak a népfrentpolitika álarca mögé bújó kommunisták egyeduralmi törekvéseire.³³

A CNT–FAI 1936. november elején négy miniszteri tárcát vállalt a baloldali szocialista Francisco Largo Caballero vezette madridi népfrentkormányban. (Ezt

30 == Marzocchi, 2005:4.

31 == Nelles, 1976: 11. Az 1936 nyarán Franciaországból jött önkéntesek nagy része repatriált spanyol állampolgár volt.

32 == Mugnai, 2010: 18.; Brodie, 2021: 32–33.; Nelles, 1976: 10–11.; Berry, 1989; Zimmer, 2016: 20.; Souchy, 1954: 140.; Mühlen, 1983: 91.

33 == Camillo Berneri: La guerra e la rivoluzione. Guerra di Classe, 6. sz. 1936. december 16. 1.; Camillo Berneri: Saggezza di un proverbio. Guerra di Classe, 8. sz. 1937. február 1. 1–2.

megelőzően az anarchisták már szeptemberben tagjai lettek a katalán autonóm kormányzatnak, a *Generalitat*nak.) A döntést sem az IWA, sem a külföldi önkéntesek zöme nem nézte jó szemmel. Noha ők is szükségesnek tartották a különböző vel-leitású antifasiszta pártok Franco-elleni összefogását, és számosan közülük a vég-sőkig lojálisak voltak a CNT–FAI-hoz, a spanyol anarchisták kormányra kerülésé-ben mindenekelőtt az eszme elárulását vélték felfedezni.³⁴ A spanyol/katalán anar-chistákat azonban oly mértékben nyugtalanította a háború metamorfózisa és a kom-munisták növekvő térhódítása, hogy a mozgalom vezetői – heves viták révén, de – meggyőzték őket arról, hogy kormánypozícióban nagyobb eséllyel védhetik meg a forradalom vívmányait. A *movimiento libertario* tehát ideiglenesen szögre akasztot-ta államellenes elveit, aktivistái viszont folyamatosan számon kérték vezetőiken a forradalom célkitűzéseinek mielőbbi megvalósítását. A CNT–FAI mégsem tudta valóra váltani programját, mert a „mérsékelt” köztársasági pártok (Komintern-kom-munisták, reformista és centrista-szocialisták, baloldali republikánusok, katalán és baszk nacionalisták) mindkét népfrentkormányban többséget alkottak, és egyikük-nek sem állott érdekében egy antikapitalista forradalom győzelme. Ezek a politikai erők ugyanis a társadalom középrétegeit képviselték, és nem az állam lebontásán, hanem annak megerősítésén fáradoztak. Bár korántsem voltak egységesek, a hatalom megszerzése érdekében elfogadták a Komintern ihlette népfrentstratégiát, és a „de-mokrácia megvédése” a „köztársaság egysége” vagy a „háborús szükségszerűség” nevé-ben igyekeztek ellehetetleníteni az alsó néposztályok antihierarchikus forradalmát.

Mindezt tetézte, hogy a Kommunista Internacionálé és a szovjet állambizton-ság, az NKVD (*Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel*, Belügyi Népbiztosság) Spa-nyolországba telepített operatív ügynökei valóságos boszorkányüldözésbe kezdtek, és tűzzel-vassal irtották a „trockistákat” és mindazon „árulóknak” bélyegzett for-radalmárokat, akik szembe mertek szállni a PCE–PSUC és rendpárti szövetségesei hatalmi ambícióival. A két tábor közötti belső polgárháború 1937. május elején Bar-celonában csúcsosodott ki, amikor az anarchisták és a POUM milicistái több napig tartó fegyveres összetűzésekbe keveredtek a katalán kormány és a PSUC irányítása alatt álló rendvédelmi alakulatokkal. Az NKVD provokációja nyomán kitört utcai har-coknak és az azt követő megtorlásoknak számos internacionalista esett áldozatul.³⁵

Anarchista önkéntesek mindenekelőtt azokból az országokból jöttek, ahol je-lentős liberter hagyományok és/vagy nagyszámú emigráns forradalmár csoportok léteztek. Hasonlóan a Nemzetközi Brigádok internacionalistáihoz, a harcolni vágyó anarchista külföldiek nem elsősorban nemzetek, etnikumok vagy országok szerint szerveződtek, hanem nyelvek alapján.³⁶ Ebben rendszerint az anyanyelv vagy a köz-

34 = = Davranche, 2006.

35 = = Az események lezajlásáról és háttéréről bővebben: Beevor: 2002: 407–442.; Szilágyi, 1989: 250–254.; Krivickij, 2000: 149–150.

36 = = Durgan, 1999; Lätt, 1938: 5.

napi életben használt nyelv, illetve nyelvi dialektus volt az irányadó, habár a többnyelvűek maguk dönthették el, hogy melyik nyelvi csoportot választják. Persze sokszor csupán a „forradalmi véletlen” műve volt az, hogy ki melyik egységhez került. Az általános rendezőelv szerint a németekhez osztrákok, német nyelvű svájciak, szudéta-, sziléziai, erdélyi és balti németek, valamint német-amerikaiak, a franciákhoz belgák (vallonok), francia nyelvű svájciak, francia-amerikaiak, illetve Franciaország gyarmatairól származó önkéntesek, az olaszokhoz San Marinó-iak, olasz nyelvű svájciak, olasz-illírek és olasz-amerikai emigráns aktivisták csatlakoztak szerte Észak- és Dél-Amerikából. Ez utóbbi nyelvterületről származók képezték az anarchisták között a legnagyobb létszámú internacionalista kontingenst, mintegy 600–1000 fővel. Őket követték a francia nyelvűek 250–350 önkéntessel, majd a németajkúak kb. 230-an. Mintegy félezerre tehető a latin-amerikaiak száma, és jelentős, 200-250 fő közötti önkéntes állomány érkezett az észak-atlanti térség országaiból (Kanada, Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Írország). A legnépesebb „nyelvek” külön katonai egységekbe, századokba vagy zászlóaljakra tömörültek, de soraikat gyakran egészítették ki helyi (spanyol, katalán, baszk stb.) milicistákkal.³⁷ A felsoroltakon kívül jöttek még a Benelux-államokból, Skandináviából, Kelet- és Közép-Európából, a Balkánról és Magyarországról is.³⁸

= = Magyar anarchizmus otthon, külföldön...

Magyarországon az anarchizmus sohasem képviselt jelentős tömeget. Mint szellemi-intellektuális irányzat végig jelen volt az első világháború előtt, de mint szervezett tömegbázissal rendelkező politikai mozgalom nem.³⁹ Még az 1918–19-es forradalmak idején is periférikus politikai irányzat maradt, bár az eszme követőinek egy része aktív (félellenzéki) közéleti szerepet vállalt a Tanácsköztársaság alatt.⁴⁰ „*Ami a magyar anarchizmust illeti, jóval hamarabb indult meg*” – írja a CNT–FAI madridi frontlapja, a *Frente Libertario* magyar nyelvű kiadása az itthoni anarchisták mozgalmáról. „*Néhány száz magyar anarchista volt Pesten, Erdélyben, meg mássutt is. Java részt elesett az orosz forradalom és a pesti kommün védelmében. Ma is jó néhány ül a román Siguranța [a román királyi politikai rendőrség] börtönében. De az anarchizmus nem lett tömegmozgalom magyarföldön.*”⁴¹

37 = = IIHS PE-15A.5 Liste des Compagneros étant parti au Front. En su mayoría del Grupo Internacional de la Columna Durruti. (Muchos franceses). Septiembre 1936 – enero 1937. 1 carpeta, Depart du 8. decembre 1936. 4–31.

38 = = Lásd Berry, Mugnai, Nelles, Zimmer és Brodie idézett munkáit.

39 = = Bozóki–Sükösd, 1998. A világtrendnek megfelelően a századfordulótól kezdve Magyarországon is megjelentek a különböző anarchista irányzatok képviselői. Közülük az individuális, a kommunista-kollektivisták (azon belül az anarchoszindikalista) és a keresztény anarchizmus követői érdemelnek említést.

40 = = BFL VII. 18. d. 13/8614–1919. Klein Margit és társai, VII. 18. d. 13/6726–1920 Csikós József és társai.

41 = = IISH PE-41A.5 *Frente Libertario*, 1937. április 4. 1. Magyar anarchisták?

A hazai anarchisták néhány képviselőjét a Tanácsköztársaság bukása után bűnvádi eljárás alá helyezték vagy internáltak, mások belső száműzetésbe vagy külföldi emigrációba vonultak. A törvényen kívül helyezett anarchista csoportok az 1920-as évek Magyarországon megszűntek szervezett politikai erőként létezni. A Horthy-rendszer sajtójában időről időre felbukkantak ugyan a különböző anarchista összeesküvésekről szóló hírek, ezek a szenzációhajhász tudósítások azonban többet árultak el a rendőrség fantáziájáról, mint egy valóságosan is létező anarchista mozgalomról.⁴² Némileg kilógott ebből a sorból az 1928-ban alapított Magyar Általános Munkásszövetség (MÁMSZ). Az anarchoszindikalista irányultságú szakszervezet működését a Belügyminisztérium azért engedélyezte, mert a MÁMSZ konkurenciát jelentett a szociáldemokrata szakszervezeteknek, és a kormány ezzel a megosztó taktikával akarta gyengíteni a munkásmozgalom társadalmi bázisát. A MÁMSZ nem titkolta, hogy az Amerikai Egyesült Államokban alapított Világ Ipari Munkásai (*Industrial Workers of the World*, IWW) nevű forradalmi szakszervezeti szövetség magyar tagozataként működik. A spanyol CNT-vel is rokon elveket valló MÁMSZ gyűlésein ugyanakkor teret kaptak a legkülönbélebb forradalmi csoportok (trockisták, tanácskommunisták stb.) hangadói is. Nem csoda hát, ha a magyar „wooblie”-kat a politikai rendőrség szoros megfigyelés alá helyezte, kollektíváikat folyamatosan bomlasztotta, míg végül a szervezetet a Belügyminisztérium 1937-ben végérvényesen feloszlatta.⁴³ Habár az IWW-nek az Egyesült Államokban 1912 óta létezett magyar nyelvű csoportja is, és a spanyol forradalomhoz számos „wooblie” csatlakozott, a források nem említenek közöttük magyar származású munkásokat.⁴⁴

Más a helyzet a külföldön működő, magyarokat is soraikban tudó anarchista csoportokkal. 1919 után Európa számos nagyvárosában találkozni emigráns magyar baloldali közösségekkel, Bécsben, Brüsszelben, Párizsban vagy Zürichben pedig jó néhány anarchista hazánkfia is letelepedett.⁴⁵ Nagy részük már korábban kivándorolt, vagy az elbukott hazai forradalmak politikai menekültjei voltak, vagy

42 == Elfogtak egy veszedelmes anarchista nőt. *Az Est*, 1919. november 23. 1.; Elfogtak Pesten egy „anarchista-bandát”. *Új Előre*, 1924. május, 1.; Az Államrendőrség Politikai Nyomozó Főcsoportjának jelentése az országos-főkapitányhoz: a külügyminisztérium értesítése alapján nyomozást folytattak a magyar politikai emigrációban működő polgári demokratikus, köztársasági és anarchista csoportok körében, Budapest, 1926. december 1. Közli: Beránné–Hollós, 1977: 110–113.

43 == IWW, 2009.

44 == White, 2013: 9.

45 == Az Államrendőrség Politikai Nyomozó Főcsoportjának jelentése az országos-főkapitányhoz: a külügyminisztérium értesítése alapján nyomozást folytattak a magyar politikai emigrációban működő polgári demokratikus, köztársasági és anarchista csoportok körében, Budapest, 1926. december 1. Közli: Beránné–Hollós, 1977: 110–113.; A Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának jelentése a belügyminiszterhez az anarchista mozgalom megélénküléséről, Budapest, 1935. június 21. Uo. 204.

olyan fiatal „vándormunkás” szimpatizánsok, akik ideiglenes jelleggel Nyugat-Európa különböző országaiban dolgoztak, illetve tanultak. (Ez utóbbiak közé tartozott az 1920-as években Párizsban és Bécsben is megfordult József Attila.) Ebből az emigráns közegekből az 1920–30-as években többen visszatértek Magyarországra.⁴⁶ Egyikőjük, az anarchokommunista Schiesz József és néhány követője 1932–1934 között áldozatok nélküli robbantásos merényleteket követett el Budapest-szer- te, míg a rendőrség a csoportot fel nem számolta.⁴⁷ A Horthy-kori politikai rendőrség anarchistáknak titulálta azokat a szakadár kommunista csoportokat, amelyek a nemzetközi kommunista mozgalom szélsőbaloldalán helyezkedtek el.⁴⁸ Ezeknek az irányzatoknak (kommunista ellenzékiek, trockisták, bordigisták, tanácskommunisták stb.) Nyugat-Európában, mindenekelőtt Párizsban magyar követői is voltak, és közülük néhányan kapcsolatba kerültek az anarchistákkal, hiszen az egyes forradalmár közösségek között volt némi átjárás. Az egymással is vitában álló balos kommunista pártok és csoportok viszont legtöbbször élesen elhatárolódtak a libertárius irányzatoktól, miközben nem kímélték a Komintern és a Szovjetunió követőit sem.⁴⁹

Sok anarchista nem hozott létre önálló szervezetet, és csak lazán kapcsolódott a hazai és a nemzetközi munkásmozgalmakhoz, vagy azok perifériáján, egy tágabb értelemben vett baloldali-radikális kulturális-művészeti miliőben helyezkedett el.⁵⁰ Arra is akadt példa ugyanakkor, hogy a libertáriusok csatlakoztak valamelyik más

46 == BFL VII. 5. c. 5010/1924. I. kötet 18–23. Jegyzőkönyv Sztaron Sándor gyanúsított kihallgatásáról, 1924. április 9. Az Államrendőrség Politikai Nyomozó Főcsoportjának jelentése az országos-főkapitányhoz: A külügyminisztérium értesítése alapján nyomozást folytattak a magyar politikai emigrációban működő polgári demokratikus, köztársasági és anarchista csoportok körében, Budapest, 1926. december 3. Közli: Beránné–Hollós, 1977: 110–112.; Detektívjelentés a KMP párizsi szekciójáról, a párizsi emigrációban erősödő anarchista mozgalmakról, valamint magyarországi kapcsolataikról folytatott nyomozásról, Párizs, 1935. május 31. Uo. 202–203. Vö. Varga, 2014.

47 == Konok, 2003: 210–211.

48 == Detektívjelentés a KMP párizsi szekciójáról, a párizsi emigrációban erősödő anarchista mozgalmakról, valamint magyarországi kapcsolataikról folytatott nyomozásról, Párizs, 1935. május 31. Közli: Beránné–Hollós, 1977: 202–203.

49 == Konok, 2002: 3–4. Konok szerint az anarchokommunizmus egy antietatista marxista irányzat, amely nem azonos a „klasszikus” bakunyini–kropotkini kommunista anarchizmussal. Míg az utóbbi egyértelműen ellene van a marxi gondolatok „autoriter” és proletárdiktatúrás elképzeléseinek, addig az előbbi a (kollektivistá) anarchizmus és a (libertárius) marxizmus szintézisében látja a forradalmi megújulás folyamatát, és elfogadja a politikai szervezetek és az osztálydiktatúra létjogosultságát. Uo. 5. A két irányzat közötti eltérés nyilvánvaló, azonban az anarcho-kommunizmusnak az 1920-as évekre kialakult egy átfogóbb jelentése is, így azok a „purista-kollektivistá” anarchisták is elfogadták ezt a jelzőt, akik ragaszkodtak az anarchizmus bakunyini–kropotkini interpretációjához. Arsinov–Mahno–Mett, 1926; Paz, 1978: 104–107.

50 == Konok, 2004: 245–257.

baloldali közösséghez vagy politikai pártok tagjai lettek, miközben anarchista „különvéleményüket” általában megtartották.⁵¹ Akárhogyan is szerveződtek, a magyar anarchisták „búvópatakszerű” mozgalmi ténykedése nagyon megnehezíti az itthonról elszármazott spanyolosok genealógiájának feltérképezését.

Kevés az esélye annak, hogy valaki közülük közvetlenül kijutott volna Spanyolországba. A forrásokban ilyen személyeket nem neveztek meg.⁵² Ez nemcsak azért van így, mert itthon nem létezett jelentős libertárius mozgalom, hanem azért is, mert a magyar hatóságok szigorúan ellenőrizték az Ibériai-félsziget felé tartó önkénteseket, és lecsaptak minden potenciális spanyolosra.⁵³ A csatlakozni szándékozók többnyire kerülő úton, konspiratív módon, a nemzetközi kommunista mozgalom titkos embercsempész-csatornáinak segítségével próbáltak Spanyolországba utazni, és a magyarországi anarchistaszimpatizánsok is minden bizonnyal ezt az útvonalat választhatták. Ez azért is valószínűsíthető, mert az olasz, francia és tengerentúli transznacionális anarchista csoportok által hálózatszerűen működtetett csempészútvonalak ritkán érték el Európa középső és keleti területeit. Ráadásul a Kominternéhez hasonló, központilag irányított nemzetközi toborzási háttérrel – a PCE/PSUC-on kívül – egy spanyolországi párt sem büszkélkedhetett.⁵⁴ Ha itthonról nem is tudtak túl nagy számban kijutni, a külhoni baloldali emigrációból tömegével indultak útnak honfitársaink az „ígéret földjére”, így minden valószínűség szerint itt kell keresnünk a Hispániába tartó magyar anarchistákat is.

== = ...és Spanyolországban

A köztársasági oldalon harcoló magyarok történetét feldolgozó munkák nem említenek egyetlen egy hazánkfiát sem, aki az anarchistákat erősítette volna. Ezek a források a magyar részvétellel kapcsolatban általában azt emelik ki, hogy az önkéntesek többsége a trianoni békediktátum során elszakított határon túli országrészekből, a nyugati és tengerentúli emigrációból, valamelyik ország szocialista-szociáldemokrata vagy kommunista pártjainak és szakszervezeteinek soraiból verbuválódott, illetve pártonkívüli volt. Megemlítik még, hogy egy kisebbség – elsősorban az illegális Kommunisták Magyarországi Pártjának, a KMP-nek a tagjai – kerülő úton Magyarországról jöttek, számosan pedig a Szovjetunió küldöttjei voltak.⁵⁵ Volt azonban egy csoport, amelyik már a lázadás kezdete előtt Spanyolországban tartózkodott.

51 == Berry, 1989.

52 == ÁBTL 3.1.6. P-881. 66–78. Dvornik Adolf kihallgatási jegyzőkönyve, 1938. augusztus 24., P-635. 7–10. Detektívjelentés Tamási Károly kihallgatásáról, 1944. március 23.

53 == Beránné–Hollós, 1977: 248–253. Egy 1937. március 5-én kelt belügyminiszteri rendelet értelmében a Spanyolországba és gyarmataira tartó magyar állampolgárok csak külön belügyminiszteri engedéllyel hagyhatták el Magyarországot. Uo. 250.

54 == Mugnai, 2010: 12.; Zimmer, 2016: 20–21.; Durgan, 1999.

55 == A teljesség igénye nélkül az alábbi „spanyolos” munkákról van szó: Harsányi, 1996; Györkei, 1963, 1976, 1977; Kepes, 1987; Gergely, 1977.

„A magyarok közül az elsők között is az elsők a Spanyolországban élő magyar emigránsok voltak” – írja a köztársaságiak melletti magyar részvételt kutató Györkei Jenő, majd így folytatja: „Katalónia fővárosában működött egy munkásegység, az úgynevezett »Barcelonai csoport«, amely már 1936. július 19-én az Egyesült Katalán Szocialista Párt [PSUC] zászlaja alatt vette ki részét a harcokból. A barcelonai emigráns magyar csoporton kívül a barcelonai munkás olimpia magyar résztvevői is ott voltak a barikádokon, hogy segítsenek a fasisztákat visszaszorítani.”⁵⁶ Ezek az önkéntesek szocialista és kommunista népi milíciákhoz csatlakoztak és külön *centuriát* alakítottak. Később az egység feloszlott, illetve tagjai betagozódtak a Nemzetközi Brigádokba. 1936–37 telén egyre több magyar érkezett Spanyolországba, és nagy részüket a Nemzetközi Brigádok szervezésében létrehozott Rákosi zászlóalj alá vonták össze.⁵⁷ Számos más, többségében vagy kisebbségben magyarok alkotott egység is létezett a Nemzetközi Brigádok kötelékében, de még ezek sem fedték le a köztársasági oldalon küzdő teljes magyar önkéntes állományt. A spanyolosokról szóló írások mégis azt sugallják, hogy a magyar milicisták valamennyien a hivatalos (Komintern-kompatibilis) antifasiszta irányvonalat képviselték, és még csak véletlenül sem rokonszenveztek az anarchistákkal.⁵⁸

Több évtizedes kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy a spanyol polgárháború magyar önkénteseinek száma hozzávetőlegesen 900 és 1 200 fő között mozgott.⁵⁹ Túlnyomó hányaduk valóban a Nemzetközi Brigádok soraiban vagy más „egységfrontos” köztársasági alakulatokban harcolt, de a legfrissebb kutatások azt bizonyítják, hogy más politikai irányzatokhoz tartozó katonai egységekben is találni magyarokat. Mintegy harmincan Franco oldalán – elsősorban a Spanyol Idegenlégióban – kapcsolódtak be a küzdelembe, és biztosan akadt legalább egy honfitársunk a POUM milíciájában is.⁶⁰ De mi a helyzet az anarchistákkal?

56 == Györkei, 1976: 479.

57 == Van olyan oldal, amely az egyik legelső magyar egységként felállított Grupo Rákosit (azaz a Rákosi-csoportot) tévesen a valenciai anarchisták alkotta Vashadoszlop (*Columna de Hierro*) részeként említi: Columna de Hierro, 2023. A Horthy-rendszer börtönében ülő kommunista pártvezetőről, Rákosi Mátyásról elnevezett alakulat azonban nem az anarchistákhoz, hanem az egységfrontos szocialista-kommunista ifjúsági szervezethez, a JSU (Juventudes Socialista Unificadas, Egyesült Szocialista Ifjúság) „Vashadoszlopához” (*Columna de Ferro*) tartozott. Jalsovszky, 1984: 138–139.

58 == Györkei, 1976: 484–485.; Haraszti, 1981: 219.; Gergely, 1977: 319.

59 == Györkei Jenő 965 főre teszi a magyar önkéntesek számát, míg Gergely és Harsányi 1100–1200 önkéntest említenek. Györkei, 1963: 104–105.; Gergely, 1977: 65.; Zalai, 2016: 130–133.

60 == Besenyő, 2019: 807–816.; Durgan: 2018: 138.; IISH PE-41.A.1. A POUM Nemzetközi „Rovira” Rohamszászlóaljában szolgáló Schwarcz Izidor levele a CNT Magyar Csoportjához, d. n. 17–18.

A Spanyolországban harcoló magyar anarchista önkéntesek kutatásakor megkerülhetetlen az amszterdami székhelyű Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet (*International Institute of Social History*, IISH) iratanyaga. Itt többek közt azon CNT–FAI dokumentumokat tárolják, amelyek a spanyolországi anarchisták külföldre irányuló propagandaszolgálatához kapcsolódnak. Ezt a feladatot elsősorban olyan, idegen országokból származó internacionalista mozgalmárok végezték, akik a polgárháború éveiben Spanyolországban tartózkodtak. Az aktivisták külön nemzeti-nyelvi szekciókat hoztak létre a CNT–FAI Külföldi Propaganda Osztályán belül, például az olasz, a német, a francia, a portugál, a bolgár vagy a nemzetközi munkásmozgalomban internacionalista világnyelvként használt eszperantó nyelvű csoportokat. A szekciók munkája egyrészt egy adott ország vagy nyelvterület irányába fejtett ki propagandát, másrészt a Spanyolországban harcoló külföldieknek a saját nyelvükön biztosított híryanagot. Ezenkívül a csoportoknak politikai és érdekvédelmi szerepük is volt; fogadták az új önkénteseket, nyilvántartásba vették őket, részt vállaltak szervezésükből, valamint különböző módon támogatták a fronton harcoló milicistákat, és képviselték őket a spanyol/katalán hatóságok előtt.⁶¹

Az IWA, amely szintén rendelkezett nemzetközi propagandaszolgálattal, az 1930-as évekre annyira meggyengült, hogy nem tudta kielégíteni a spanyolok kampányszükségeit, ráadásul fokozatosan elhidegült spanyolországi tagszervezetétől. A CNT–FAI Külföldi Propaganda Osztálya átvette ezt a szerepet, és a legfontosabb nemzetközi anarchista hírszolgálatává avanszált. Az osztály egyfajta „mini internacionáléként” működve elvi útmutatást adott az egyes nemzeti-nyelvi szekcióknak, de sohasem vált a Kominternhez hasonló központi kézi vezérlés eszközévé.⁶² A CNT–FAI-nak Barcelonában létezett magyar nyelvű csoportja is. A Magyar Szekciónak (*Sección Húngara*) azonban csak töredék iratai maradtak fenn, és azok is csupán az 1937-es esztendőből. A csekély mennyiségű forrásanyagból mégis egyértelműen megállapítható, hogy a Györkei által említett „barcelonai emigráns magyar csoport” tagjai korántsem csak a PSUC zászlója alatt gyülekeztek.

A második Spanyol Köztársaság 1931. áprilisi kikiáltása után sok baloldali emigráns választotta új hazájának Spanyolországot. Az állam toleráns menekültpolitikája és a külföldi munkavállalók számára kedvező törvényei csábítóan hatottak a más országokból származó gazdasági-politikai menekültekre. A Barcelonában letelepedett magyarok politikailag megosztottak voltak. Akadtak közöttük „tisztes” honfitársaink, akik a magyar királyi konzulátus által hivatalosan támogatott magyar egyesületek tagjai voltak, az üzleti világban dolgozó, politikailag passzív

61 == Alexander, 1999/II: 1138–1139.; Berry, 1989.

62 == IISH PE-24B.3B. La Liberacana Sintezo, num. 3. 1938. 1–7.; IISH CP-37.B4. Carta de Gudell, Polgare y Marti sobre la estructuración del Archivo Documental de la CNT/FAI. Con anexos. 18 de enero. 1938. 6.

személyek és a baloldali munkásszervezetekkel szimpatizálók is.⁶³ Ez utóbbiak közül számosan csatlakoztak az ez idő tájt fölévelő spanyolországi anarchoszindikalista munkásmozgalomhoz. A magyar politikai rendőrségnek már a polgárháború előtt voltak értesülései a Párizsban és Barcelonában letelepedett magyar anarchoszindikalista emigránsokról.⁶⁴ Egy Kilinyi nevű, a mozgalom által Barcelonából Párizsba küldött anarchista magyar valószínűleg már régebb óta Katalóniában élt, csakúgy, mint a budapesti születésű Ludovico Marosi (Marosi Lajos), aki családot alapított Geronában.⁶⁵ Rodolfo Hartmann (Hartmann Rudolf) és Juan Szakats (Szakáts János) Barcelona elővárosában, Prat de Llobregatban dolgoztak és a CNT tagjai voltak. A spanyol iratokban származási helyüknek Magyarországot jelölték meg, bár Szakáts esetében a forrás Ausztriát tüntette fel.⁶⁶ Krausz Ernő 1927 óta élt Barcelonában. Az Ibériai Anarchista Szövetség aktivistájaként a CNT–FAI Magyar nyelvű Csoportjának egyik alapítója lett.⁶⁷ A csoport létrejötte dátum szerint nem ismert, keletkezése valamikor 1937 elejére tehető. Megszervezése egy nemzetközileg ismert forradalmárhoz, a magyar Partos Pálhoz fűződik, akit Spanyolországban Pablo Polgare vagy compañero Pablo (Pablo elvtárs) néven ismertek.

Partos Pál 1911-ben született Budapesten, majd tanulmányait 1928-tól Berlinben folytatta. Már Magyarországon kapcsolatba került radikális baloldali értelmiségi és munkáskörökkel, politikai nézeteire azonban egy nemzetközi hírű marxista filozófus, Karl Korsch gyakorolta a legnagyobb hatást. Korsch egykoron Németország Kommunisták Pártjának (*Kommunistische Partei Deutschland*, KPD) vezető funkcionáriusa volt, de az 1920-as évek második felében szakított az általa imperialistának bélyegzett Szovjetunióval, és egy sajátosan intranzigens, bürokráciaellenes kommunista mozgalom létrehozásába fogott. A német filozófus ellenzéki-kommunista elképzeléseit a Partos Pál, Justus Pál és Szabó Lajos nevével fémjelzett „oppozíciós” baráti kör megpróbálta itthon is meghonosítani, erőfeszítésüket azonban nem koronázta siker.⁶⁸ Partos mozgalmi terepe ezért továbbra is Németországban maradt, ahonnan a nácik hatalomra kerülését követően Párizsba menekült. „Kor-

63 == IISH PE-41A.1 Jelentés Kun José ügyében, d. n. 66.; Haraszti, 1981: 167.

64 == Detektívjelentés a KMP párizsi szekciójáról, a párizsi emigrációban erősödő anarchista mozgalmakról, valamint magyarországi kapcsolataikról folytatott nyomozásról, Párizs, 1935. május 31. Közli: Beránné–Hollós, 1977: 202–203.

65 == Uo.; IISH PE-41A.1 Ludovico Marosi felvételi kérdőíve 16.; ÁBTL 3.1.6. P-881. 74. Dvornik Adolf kihallgatási jegyzőkönyve, 1938. augusztus 24.

66 == IISH PE-1C.1 Personal extranjero en fabrica 24.

67 == PSZL VII. 500. f. 9. cs. 17. őe. 213. Edo és Berger 1940. december 25-én készült német nyelvű feljegyzése a Spanyolországban harcoló magyar internacionalista önkéntesekről. A feljegyzésen a moszkvai Komintern-archívum vezetőjének, az olasz Eduardo D'Onofriónak (mozgalmi nevén Edo) és munkatársának, a magyar Fodor Zoltánnak (mozgalmi nevén Berger) az aláírásai szerepelnek. A Komintern irattárában lévő spanyolos anyagokról bővebben: Anderle, 2015: 1340–1342.

68 == Róluk bővebben: Konok, 2002: 29–30.

schíanus” gondolkodását viszont akkor sem adta fel, amikor a francia fővárosban csatlakozott az anarchoszindikalistákhoz. 1937 januárjában Barcelonába utazott, ahol CNT–FAI „külügyminiszterének”, a német emigráns anarchoszindikalista politikus Augustin Souchynak és a Külföldi Propaganda Osztály vezetőjének, a litván-amerikai újságíró Martin Gudellnek lett közeli munkatársa.⁶⁹

A CNT–FAI Magyar-nyelvű Csoportjának kezdeti ténykedéséről nem sok forrás maradt fenn. Azt tudjuk, hogy a szekció székhelye Barcelonában, az Avenida Duruti (jelenleg Via Leietana) 32. szám alatti hatalmas épületben, a CNT–FAI regionális központjában volt. Az 1936 novemberében Madrid alatt elesett híres anarchista forradalmárról, Buenaventura Durrutiról elnevezett sugárúton kapott helyet a CNT–FAI Külföldi Propaganda Osztálya is.⁷⁰ Arra viszont már nincs adat, hogy a csoportot – Partoson és Krauszon kívül – név szerint kik alapították és mennyien tartoztak hozzá. Valamivel több információ áll rendelkezésünkre a szekció munkájáról 1937 februárjától, amikor a közösség egyesült a PSUC- és UGT-tagokat tömörítő magyar marxista csoporttal. Erről a következőképpen tudósít a már idézett *Frente Libertario*: „Magyar anarchisták? Szintér: Barcelona. Viharosan induló gyűlés. És mint minden egységfrontos gyűlés, ez sem akar az egység jegyében megindulni. Egy moszkvai-szeműveges magyar elvtárs felénk süvíti:

– Hát mit is akartok tük tulajdonképpen? Mi az, hogy magyar anarchisták? Azelőtt nem volt. Most egyszerre van.

– Ez az testvér! Nem volt, de van.”⁷¹

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.6. P-dossziék

P-635 Tamási Károly

P-881 Dvornik Adolf

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII.5.c. Budapesti Magyar Királyi Büntetőtörvényszék. Büntető perek iratai

5010/1924. Sztaron Sándor és társai

VII.18.d. Budapesti Magyar Királyi Ügyészség. Büntetőperek iratai

13/8614–1919. Klein Margit és társai

13/6726–1920. Csikós József és társai

69 == Heath, 2013; Nelles, 1976: 4.

70 == Alexander, 1999/II: 742.; IIHS CP-37.B4 Pablo Polgare spanyol nyelvű levele a FAI Féliszigeti Bizottságához, 1938. január 18. 6. Vö. Rubio, 2020.

71 == IISH PE-41A.5 *Frente Libertario*, 1. sz. 1937. április 4. Magyar anarchisták? 1.

International Institute of Social History Amsterdam (IISH)
[Nemzetközi Társadalom Történeti Intézet Amszterdam]
Archivo del Comité Peninsular FAI (1928–) 1931–1939 (CP)
[FAI Fél-szigeti Bizottsága Levéltára]
Archivo de la Oficina de Propaganda Exterior CNT/FAI (1918–) 1936–1939 (PE)
[Külföldi Propaganda Hivatal Levéltára]

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL)
VII. 500. f. A Kommunisták Internacionálé (Komintern) levéltárából (Moszkva)
származó magyar vonatkozású iratmásolatok.
9. cs. Spanyol polgárháború

=== Hivatkozott irodalom ===

Adamthwaite, 2009

Adamthwaite, Anthony: *The Spanish Civil War Revisited: The French Connection.*
In: *The International Context of the Spanish Civil War.* Edited by Gaynor
Johnson. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne. 1–14.

Alexander, 1999

Alexander, Robert J.: *Anarchists in the Spanish Civil War. I–II.* Janus, London.

Anderle, 2015

Anderle Ádám: A Rajk-per spanyolországi előzményei. *Századok*, 6. sz. 1327–1361.

Arielli, 2017

Arielli, Nir: *From Byron to bin Laden: A History of Foreign War Volunteers.*
Cambridge, MA.

Balázs, 2020

Balázs Gábor: *Párizs szabad város – 1871. A párizsi kommün.* Napvilág, Budapest.

Beevor, 2002

Beevor, Antony: *A spanyol polgárháború.* Európa, Budapest.

Beránné–Hollós, 1977

Beránné Nemes Éva – Hollós Ervin: *Megfigyelés alatt... Dokumentumok
a horthysta titkosrendőrség működéséből 1920–1944.* Akadémiai, Budapest.

Berry, 1989

Berry, David: French anarchists in Spain, 1936–1939. *French History*, vol. 3, no. 4. 424–465.

Besenyő, 2019

Besenyő János: Magyarok a Spanyol Idegenlégióban. *Századok*, 4. sz. 803–827.

Boragina, 2017

Boragina, Jerónimo Exequiel: Voluntarios anarquistas argentinos en la Guerra Civil española. *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil (1936–1939)*, Número 7. 19–35.

Bozóki–Sükösd, 1998

Magyar anarchizmus. A magyarországi anarchizmus történeti dokumentumaiból 1884–1919. Szerkesztette: Bozóki András – Sükösd Miklós. Balassi, Budapest.

Brodie, 2020

Brodie, Morris: *Transatlantic Anarchism during the Spanish Civil War (1936–1939). Fury over Spain.* Routledge, New York.

Brodie, 2021

Brodie, Morris: Volunteers for Anarchy: The International Group of the Durruti Column in the Spanish Civil War. *Journal of Contemporary History*, Vol. 56. (1) 28–54.

Constante, 1977

Constante, Mariano: *Vörös évek. Guernicától Mauthausenig.* Kossuth, Budapest.

Churchill, 1939

Churchill, Winston: *Step by Step: 1936–1939.* Thornton Butterworth, London.

Durgan, 2018

Durgan, Andy: With the POUM. International volunteers on the Aragon Front (1936–1937) *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil (1936–1939)*, No. 8. 131–161.

Gergely, 1977

Gergely Imre: *Magyarok a spanyol néppel 1936–1939.* Kossuth, Budapest.

Guérin, 1991

Guérin, Daniel: A spanyol forradalom és az anarchia. In: *Anarchizmus*. Válogatta és szerkesztette: Bozóki András és Sükösd Miklós. Századvég, Budapest.

Györkei, 1963

Györkei Jenő: *Spanyol földön a szabadságért*. Zrínyi, Budapest.

Györkei, 1976

Györkei Jenő: A spanyolországi Nemzetközi Brigádok megalakulásának 40. évfordulójára. *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. sz. 469–494.

Györkei, 1977

Györkei Jenő: *Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban*. Zrínyi, Budapest.

Haraszti, 1981

Haraszti István: *Poggyász nélkül*. Szépirodalmi, Budapest.

Harsányi, 1996

Harsányi Iván: *A spanyol polgárháború és magyar önkéntesei*. Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, Budapest.

Harsányi, 2000

Harsányi Iván: Az anarchizmus Spanyolországban. *Múltunk*, 4. sz. 74–101.

Haskó, 2000

Haskó Katalin: Az anarchizmus értékrendszere. *Múltunk*, 4. sz. 3–42.

Hetés, 1979

Hetés Tibor: A Magyar Vörös Hadsereg nemzetközi alakulatairól. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. sz. 55–67.

Horváth, 2000

Horváth Gyula: Az anarchizmus Latin-Amerikában. *Múltunk*, 4. sz. 188–223.

Jalovszky, 1984

Jalovszky Katalin: Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban. (Fényképkatalógus). In: *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve, 1983*. Szerkesztette: Hollós Alfréd. Múzsák, Budapest. 97–212.

Jemnitz, 2000

Jemnitz János: Anarchisták Nagy-Britanniában és az Amerikai Egyesült Államokban. *Múltunk*, 4. sz. 124–157.

K. Horváth, 2010

K. Horváth Zsolt: Elkötelezettség és együttérzés energiái. Heinlein Károly és Partos Pál a spanyol polgárháborúban. *Korunk*, 5. sz. 100–105.

Kepes, 1987

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Szerkesztette: Kepes Imre. Zrínyi–Kossuth, Budapest.

Konok, 2002

Konok Péter: A trockizmustól a tanácskommunizmusig. A magyarországi baloldali kommunizmus és a „Hartsein-csoport” 1928–1933. *Múltunk*, 2. sz. 3–75.

Konok, 2003

Dr. Schweinitzer József 1937-es előadása a radikális baloldali mozgalmakról. Közli: Konok Péter. *Múltunk*, 2. sz. 199–230.

Konok, 2004

Konok Péter: A Munka-kör szellemi, politikai hátországa. *Múltunk*, 1. sz. 245–257.

Krivickij, 2000

Krivickij, V. G.: *Sztálin titkosszolgálatában. Az elsőként dezertáló szovjet mesterkém emlékiratai.* Alexandra, Pécs.

Marzocchi, 2005

Marzocchi, Umberto: *Remembering Spain: Italian anarchist volunteers in the Spanish Civil War.* (Second edition). Translated by Paul Sharkey. Kate Sharpley Library, London–Berkeley.

Mugnai, 2010

Mugnai, Bruno: *I volontari stranieri e le brigate internazionali in Spagna (1936–1939).* Soldiershop Publishing, Zanica.

Mühlen, 1983

Mühlen, Patrik von zur: *Spanien war ihre Hoffnung. Die deutsche Linke im spanischen Bürgerkrieg 1936 bis 1939.* Verlag Neue Gesellschaft, Düsseldorf.

Ormos, 2019

Ormos Mária: *Mussolini.* Kossuth, Budapest.

Orwell, 1989

George Orwell: *Hódolat Katalóniának.* Fordította: Bethlen János – Tóth László. Interart, Budapest.

Othen, 2013

Othen, Christopher: *Franco's International Brigades. Adventurers, Fascists, and Christian Crusaders in the Spanish Civil War*. Columbia University Press – Hurst Publishers, New York – London.

Payne, 2011

Payne, Stanley G.: *Civil War in Europe, 1905–1949*. Cambridge University Press, New York.

Paz, 1978

Paz, Abel: *Durruti: el Proletariado en Armas*. Editorial Bruguera, Barcelona.

Saña, 2001

Saña, Heleno: *Die libertäre Revolution. Die Anarchisten im spanischen Bürgerkrieg*. Edition Nautilus, Hamburg.

Souchy, 1954

Souchy, Augustine: *Nacht über Spanien: Bürgerkrieg und Revolution in Spanien*. Darmstadt, Verlag die Freie Gesellschaft.

Szilágyi, 1989

Szilágyi Ákos: Orwell visszatérése. In: George Orwell: *Hódolat Katalóniának*. Fordította: Bethlen János – Tóth László. Interart, Budapest. 240–254.

Traverso, 2016

Enzo Traverso: *Fire and Blood. The European Civil War 1914–1945*. Verso, London-New York.

Tremlett, 2020

Giles Tremlett: *The International Brigades: Fascism, Freedom and the Spanish Civil War*. Bloomsbury, London.

Varga, 2014

Varga Krisztián: Merényletterv Horthy Miklós ellen. *Betekintő*, 1. sz.
https://betekinto.hu/2014_1_varga_k

Voros, 1961

Voros, Sandor: *American Commissar*. Chilton Company, Philadelphia.

White, 2013

White, Matt: IWW members who fought in the Spanish Civil War. *Industrial Worker*, November, 9.

Zalai, 2016

Zalai Anita: A spanyol polgárháború – a kutató szemével. Interjú Harsányi Ivánnal. *Belvedere Meridionale*, (28) 3. 130–133.

Zimmer, 2016

Zimmer, Kenyon: The other volunteers. *American Anarchists and the Spanish Civil War, 1936–1939. Journal for the Study of Radicalism*, Vol. 10. No. 2. 19–52.

==== Sajtó ====

Az Est, 1919

Guerra di Classe, 1936–1937

Új Előre, 1924

==== Internetes hivatkozások ====

Arsinov–Mahno–Mett, 1926

Arsinov, Pjotr – Nyesztor Mahno – Ida Mett és mások: A liberter kommunisták szerveződési platformja (1926). <https://rezeghajo.hu/anarchizmus/mahno/gyelo-truda-csoport-a-liberter-kommunistak-szervezodesi-platformja/> (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

Berneri–Mitz, 1978

Berneri unpublished letter on militarisation. In: *Camillo Berneri selected writings Anarchy Order, principles, propositions and discussions for Land and Freedom*. Preface by Frank Mitz. http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/spancivwar/BerneriCamilloSW.pdf (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

Columna de Hierro, 2023

Columna de Hierro. https://es.wikipedia.org/wiki/Columna_de_Hierro (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

Davranche, 2006

Davranche, Guillaume: Les anarchistes français face aux errements de la Révolution espagnole (1936–1939) 7. décembre 2006. par UCL Grand-Paris-Sud. <http://alternativelibertaire.org/?1936-1939-les-anarchistes-francais> (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

Durgan, 1999

Durgan, Andy: Freedom fighters or Comintern Army? The International Brigades in Spain. *International Socialism* No. 84. Autumn 1999. <https://www.marxists.org/history/etol/writers/durgan/1999/xx/intbrigades.htm> (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

Gómez, 2018

Gómez, Miguel G.: De los cuadros de defensa a la columna Tierra y Libertad. Las milicias antifascistas de la Catalunya central durante la Guerra Civil de 1936. https://www.academia.edu/37336100/De_los_cuadros_de_defensa_a_la_Columna_Tierra_y_Libertad (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

Heath, 2013

Heath, Nick: Partos, Pal (1911–1964) aka Paul Polgare, Pablo Polgare, Folgare. Short biography of Hungarian who moved from being influenced by Karl Korsch to being the keeper of the Spanish anarcho-syndicalist union CNT archives (2013). <https://libcom.org/history/partos-pal-1911-1964-aka-paul-polgare-pablo-polgare-folgare> (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

IWW, 2009

Az IWW magyarországi tagozata. *Holnapután Anarchista Újság*, június 4. <http://web.archive.org/web/20221107181059/https://holnaputanujsag.eoldal.hu/cikkek/az-anarchizmus-magyarorszag-i-tortenete/iww-magyarorszag-i-tagozata/iww-magyarorszag-i-tagozata> (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

Kjelsø, 1977

Kjelsø, Åge: A Danish Trotskyist in the Spanish Civil War. Translated by Mike Jones. <http://www.whatnextjournal.org.uk/Pages/Back/WNext29/Spanciv> (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

Lätt, 1938

Lätt, Nils: Som milisman och kollektivbonde i Spanien. Tr.-A.-B. Federativ, Sthlm 1938. http://gimenologues.org/IMG/pdf/5_nisse_latt-som_milisman.pdf (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

Nava, 2014

Nava, Carlos: *Divisions in mexican support of republican spain*. Dr. James K. Hopkins Southern Methodist University 05/05/2014. <https://alba-valb.org/wp-content/uploads/2020/04/Division-in-Mexican-Support-of-Republican-Spain-Nava.pdf> (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

Nelles, 1976

Nelles, Dieter: *The Foreign Legion of the Revolution: German anarcho-syndicalist and volunteers in anarchist militias during the Spanish Civil War* (1976).

<https://theanarchistlibrary.org/mirror/d/dn/dieter-nelles-the-foreign-legion-of-the-revolution.pdf> (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

Rubio, 2020

Rubio, Almudena: Margaret Michaelis y Kati Horna: Fotógrafas de la CNT-FAI durante la Guerra Civil Española (2020). <https://iisg.amsterdam/en/margaret-michaelis-y-kati-horna-espagnol> (utolsó letöltés: 2023. március 8.).

Kulcsszavak

=====

anarchizmus, antifasizmus, forradalom, polgárháború

II. János Pál pápa (Köztársaság) tér. Az ellenforradalom mártírjainak emlékműve kiegészítéseként készült domborműves emlékfal (id. Kalló Viktor, 1983), 1986. Fortepan /Magyar Rendőr

/ Hungarian Anarchists in the Spanish Civil War, 1936–1939 /

The article describes the lesser-known history of the Hungarian anarchist volunteers who participated in the Spanish Civil War. It is explored who were the Hungarians who joined the anarchists in Spain, where they came from, and how their biographies fit into the diverse history of the international volunteers of the Spanish Civil War. What was the reason for going to Spain and why did they choose the anarchists?

The first part of the study provides an overview of the international background of the Spanish Civil War, the role of foreign volunteers, and the internal political situation of the Spanish Republic. A special focus is given to the dominant anarchist movement in Spain and how the social revolution that occurred in the first year of the Civil War affected the foreign volunteers who gathered from all over the world. The author briefly presents the history of anarchism in Hungary and traces the Hungarian emigrants who were active in the international labour organisations of many countries between the two World Wars. Among them were the volunteers who joined the anarchist movement in Spain in the mid-1930s and created their autonomous political community, “the Hungarian Group” in Barcelona during the Civil War.

Kitelepített magyarok útban Csehszlovákiából, 1947.

Fortepan /Csorba Dániel